

УДК 349.2 (477)

О.М. Олійник

ЗМІНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСІЛОК У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗГОРТАННЯМ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 1920-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1930-х рр.)

В даній статті розглядаються зміни в діяльності профспілок в другій половині 20-х – першій половині 30-х рр. у зв'язку зі згортанням нової економічної політики в Україні та СРСР. Велика увага приділяється структурному, історико-порівняльному та формально-юридичному аналізу норм правових, державних, партійних й профспілкових документів. При цьому можна зробити висновок, що профспілковий рух в Україні та в цілому в СРСР йшов на шляху одержавлення як органів профспілок, так й нормативних актів профспілок.

Ключові слова: Україна, трудове законодавство, ВЦРПС, СРСР, профспілка, нова економічна політика, профспілковий рух.

В данной статье рассматриваются изменения в деятельности профсоюзов во второй половине 20-х – первой половине 30-х гг. в связи со свертыванием новой экономической политики в Украине и СССР. Большое внимание уделяется структурному, историко-сравнительному и формально-юридическому анализу норм правовых, государственных, партийных и профсоюзных документов. При этом можно сделать вывод, что профсоюзное движение в Украине и в целом в СССР шло по пути огосударствления как органов профсоюзов, так и нормативных актов профсоюзов.

Ключевые слова: Украина, трудовое законодательство, ВЦСПС, СССР, профсоюз, новая экономическая политика, профсоюзное движение.

In this article examined change in activity of trade unions in the second half of 20th – first half 30th yy. in connection with displacing of new economic policy. Large attention is spared the structural, history and law analysis norms of legal, state, party and trade-union documents. It is thus possible to draw a conclusion, that trade-union motion in Ukraine and on the whole in the USSR went on the way of more influence of the state of both organs of trade unions and normative acts of trade unions.

Key words: Ukraine, labour legislation, USSR, trade union, new economic policy, trade-union motion.

Постановка проблеми. З приходом до одноосібної влади Й.В. Сталіна в другій половині 20-х рр. та проголошення курсу на побудову соціалізму в одній, окремо взятій країні і відповідно форсованої індустріалізації було згорнуто проведення нової економічної політики, натомість розпочалася соціалістична реконструкція, яка здійснювалась під гаслами «в найкоротші терміни та за будь-яку ціну». Поняття «соціалістичної індустріалізації» означало наступ на приватну власність і витіснення її за рахунок збільшення питомої ваги державної власності як основи соціалістичної економіки.

Становище приватного підприємництва ще більше ускладнюється, коли Сталіну та його оточенню вдалось в кінці 1928 р. на початку 1929 р., звинувативши М.І. Бухаріна, О.І.

Рикова, М.П. Томського, які підтримували і захищали ідею про необхідність збереження непу, використання приватного капіталу для соціалістичного будівництва, в правому ухилі, ізолювати і витіснити їх з вищого політичного керівництва радянської держави. Розпочалась чистка Держплану, ВРНГ та інших вищих економічних установ СРСР та УСРР від прибічників ідеї використання приватного підприємництва в соціалістичному будівництві.

Змінивши у 1928 р. Л.М. Кагановича на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіор не був беззаперечним сталіністом. Однак поставлений перед вибором від підтримав політику Сталіна. Листопадовий (1928 р.) пленум ЦК КП(б)У показав, що, в цілому, керівництво республіканської парторганізації підтримало політичний вибір Косіора [7, с.70].

Аналіз актуальних досліджень з історії трудових відносин та профспілок в кінці 20-х – першій половині 30-х рр. в Україні свідчить, що дана проблема залишається однією з недостатньо вивчених в історії України. Комплексного сучасного дослідження щодо історії розвитку та діяльності профспілок у вивчаємий період так і не створено. Серед публікацій, можна виділити наукові дослідження Александрова Н.Г. [1], Божко В.М. [2], Гордєєва І.А.[3], Кісілева І.Я. [4], Олійника М.М. [7] та ін.

Мета статті визначається актуальністю визначеної наукової проблеми і полягає в аналізі історії діяльності профспілок в кінці 20-х – першій половині 30-х років та колективних договорів, які профспілка укладає. При цьому велика увага приділяється аналізу законодавства, монографічних досліджень, партійних й профспілкових документів.

Виклад основного матеріалу. В Радянській державі розгортається і все більш активізується широка пропагандистська компанія про можливість і необхідність відмови від непу і ліквідації приватного підприємництва в усіх його формах. Причому це висувається і обґрунтовується як самоціль, без огляду на економічну доцільність, без врахування негативних наслідків. Наприклад, партійно-державне керівництво СРСР дозволяючи і упрощуючи приватне підприємництво, вимушене було це робити ще й тому, що це допомагало зменшенню безробіття, рівень якого в країні мав тенденцію до зростання. Так, на 1 березня 1930 р. тільки в УСРР було зареєстровано 200 тис. безробітних. Форсована ліквідація приватного підприємництва значно збільшила їх чисельність. Особливо в таких великих містах України, як Харків, Київ, Одеса, Катеринослав тощо [8].

З іншого боку необхідно було вирішити питання забезпечення робочою силою численні будівництва п'ятирічок, зокрема, у віддалених, необжитих, з важкими кліматичними умовами районах, навчити працівників, як правило, колишніх селян, поводженню з незнайомою ним технікою, організувати працю часто в екстремальних умовах, добитися максимального вироблення шляхом інтенсифікації праці, зміцнення дисципліни і порядку на виробництві, використання екстенсивних методів (збільшення тривалості робочого часу тощо), а також «підхльостування» трудового ентузіазму, масового трудового героїзму, ідеологічної й іншої підтримки соціалістичного змагання, ударництва.

Відчуваючи брак коштів, держава прагнула максимально здешевити робочу силу, прагнучи

максимально мінімізувати витрати на оплату її праці, використовуючи при цьому в масових масштабах безкоштовно працю ув'язнених, що швидше нагадувало феодальну залежність або кріпосний стан (26 квітня 1930 р. було створено Управління виправно-трудова таборів, що отримало незабаром статус главку НКЮ і що увійшло до історії під абревіатурою ГУЛАГ).

Всі ці заходи потребували змін в суспільному та управлінському положенні профспілок, що розпочалося в 1928 р. на VIII з'їзді профспілкової організації.

На VIII з'їзді профспілок (грудень 1928 року) зазнало нищівної критики профспілкове керівництво, на чолі з М.П. Томським. Голова ВРНГ В.В. Куйбишев звинуватив профспілки в бюрократизмі, у відриві від робочих мас. Було висунуто гасло: «Профспілки – обличчям до виробництва!», що на практиці призвело до нівелювання впливу профспілок, до позбавлення їх будь-яких самостійних функцій та перетворення на додаток до державних органів у сфері виробництва. Заміна профспілкового керівництва, налаштованого на егалітарні тенденції в оплаті праці, означало перехід до пошуку нових форм і систем оплати праці. Негайно проголосили, що політика радянських профспілок не повинна бути спрямованою на зрівняння винагороди за працю працівників різних галузей та рівня кваліфікації.

Орієнтація діяльності профспілок на виконання виробничих програм, планових завдань закріплювала за ними організацію нових форм праці й насамперед соціалістичного змагання. Кампанія щодо розгортання масового соціалістичного змагання на фабриках, заводах, на транспорті, в будівництві розпочалась на початку 1929 року. Було опубліковано для масового вивчення роботу В.І. Леніна «Як нам організувати змагання?». Впродовж кількох місяців усі друковані засоби масової інформації, партійні, профспілкові, комсомольські органи посилено пропагували різноманітні трудові почини. Значного поширення набули такі форми змагання, як рух ударників, рух за прийняття зустрічних планів «безперервна праця», рух «наздогнати й перегнати» капіталістичні країни за обсягами виробництва і продуктивністю праці тощо. Соціалістичні змагання проголошувались головною умовою виконання завдань п'ятирічки, запорукою формування нового ставлення до праці та умовою становлення нової людини соціалістичного суспільства. Участь у соціалістичному змаганні вважалася найважливішим інструментом класової боротьби, а ударники протиставлялися іншим працівникам, яких відносили до відсталих

елементів, котрі перешкоджають будівництву соціалізму й дезорганізують виробництво.

9 травня 1929 року в Постанові ЦК ВКП(б) «Про соціалістичне змагання фабрик і заводів» наголошувалось, що подальше поширення соціалістичного змагання між фабриками і заводами, шахтами і майстернями є одним із найважливіших методів соціалістичного виховання пролетаріату й залучення найширших мас працівників до господарського управління [5, с.508-510]. Соціалістичне змагання мало забезпечити: виконання та перевиконання промфінпланів, зниження собівартості продукції й підвищення продуктивності праці; підвищення якості продукції. Проте, систему пільг та гарантій для ударників було запроваджено лише через 20 місяців Постановою ЦВК СРСР і РНК СРСР від 15 грудня 1930 року. Керівництво соціалістичним змаганням було покладено на профспілкові організації.

Розвитку соціалістичного змагання приділялась значна увага і в колективних договорах. Тому перехід до планової економіки супроводжувався централізацією процесу укладення колективних договорів та втручанням в цей процес партійних і державних органів. Народному Комісаріату Праці СРСР як союзно-республіканському наркомату було надано повноваження затверджувати колективні договори й примусово поширювати їх дію навіть за відсутності згоди з боку однієї із його сторін. Було скасовано також право працівників на страйки, яке мало своє формальне відображення в статуті профспілок у редакції 1923 року.

Нові завдання профспілок, висунуті у вирішеннях VIII з'їзду профспілок і XVI з'їзді ВКП(б) (1930 р.), спричинили серйозні зміни в їх правовому статусі. Ще в 1928 р. Фракція ВКП(б) VIII з'їзду профспілок констатувала «необхідність «перебудови рядів і методів» роботи професійних союзів в період соціалістичної реконструкції»[3, с.163]. XVI з'їзд правлячої партії визнав, соціалістичне змагання, яке розгортається, «видозмінює завдання профспілок, вимагає активнішої і безпосередньої участі в господарському будівництві, повороту обличчям до виробництва»[6, с.174-176]. Головним завданням профспілок в нових умовах повинні були стати «організація, подальше розгортання і закріплення соціалістичного змагання і ударництва».

Форми здійснення гасла «обличчя до виробництва» у внутрішньому житті підприємств були перераховані в Постанові ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1929 р. «Про заходи по впорядкуванню управління виробництвом і встановленню єдиначалія»[5, с.556-562]. Ця постанова запропо-

нувала фабзавмісткомам активно сприяти адміністрації в організації виконання промислового фінансового плану (промфінплану), але безпосередньо не втручатися в керівництво підприємством, і тим більше не підміняти собою адміністрацію. Адміністрація отримала право звільняти працівників за грубе і систематичне порушення трудової дисципліни одноосібним розпорядженням, без участі комітету профспілки. Обов'язковість адміністрації повідомляти фабзавмісткому про майбутні звільнення була обмежена випадками масового або групового скорочення штатів[9].

Помітно змінився в цей період характер і природа колективного договору. Його суть склали взаємні зобов'язання адміністрації і колективу підприємства по виконанню промфінплану. Стороною колективного договору став низовий комітет профспілки як представник робочого колективу (на відміну від колишнього порядку, при якому колективні договори укладали вищестоящі органи профспілки). На перший план вийшло питання механізації виробництва, раціоналізації, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості тощо.

В умовах централізації правового регулювання трудових відносин динамічно зростала їх чисельність. Так, у період 1931-1932 років було проведено цілу компанію, спрямовану на популяризацію укладення колективних договорів. Типовий тогочасний колективний договір було опубліковано 6 січня 1932 року в газеті «Труд» [12, с.2].

Колективні договори стали майже генеральними угодами між відомствами й ВЦРПС, котрі регламентували підстави збільшення розміру заробітної плати, зобов'язання щодо підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, витрати на житлові та культурні потреби працівників. Проте в колективному договорі насамперед слід було передбачити заходи, спрямовані на поліпшення виробничого процесу, реконструкцію, опанування нової техніки, винахідництво, механізацію, раціоналізацію, організацію соціалістичного змагання, зміцнення трудової дисципліни, ліквідацію зрівнялівки в оплаті праці, запровадження режиму економії матеріалів, сировини, палива, енергії, використання внутрішніх ресурсів підприємства, дбайливого ставлення до обладнання тощо.

Отже, існуюча система колективних договорів нібито об'єднувала роботодавця й працівника в єдине ціле. Але вона не мала характеру соціального партнерства, а уособлювала особливий вид механізму правового регулю-

вання трудових відносин з елементами державного патерналізму та адміністративного впливу. Особливого сенсу в укладенні саме таких колективних договорів не було, адже, наприклад, винагорода за працю нормувалась державою, а в договорах вона лише дублювалась.

Оскільки також колективні договори з таким змістом дублювали промфінплан та соціалістичні зобов'язання, вони повністю втратили практичне значення. Остання колективно-договірна кампанія була проведена в СРСР в 1933-1934 роках, а після 1935 р. колективні договори не уклалися зовсім (до 1947 р.) [4, с.198-199] (виключення склали підприємства водного транспорту, лісозаготівель і лісоплаву, а також торгівлі, в яких останні колективні договори були укладені в 1935 р.). Таким чином, локальне регулювання праці було ліквідовано за непотрібністю.

В нових умовах Народний Комісаріат Праці СРСР став зайвою ланкою управління. Тому постановою ЦВК СРСР, РНК СРСР і ВЦРПС від 23 червня 1933 року Народний Комісаріат Праці СРСР з усіма його місцевими органами було об'єднано з апаратом ВЦРПС [10]. На нього було перекладено також частину функцій колишнього НКП СРСР [11]. Зокрема на ВЦРПС та ЦК профспілок було покладено обов'язки НКП та його органів в галузі охорони праці та соціального страхування. ВЦРПС було делеговано право видання (з затвердженням або з попередньою санкцією РНК СРСР) інструкцій, правил та роз'яснень по застосуванню законодавства про працю. Також до профспілок передавалися всі кошти соціального страхування, санаторії, будинки відпочинку, навчальні заклади. Профспілкам також були передані повноваження низових органів Робітничо-селянської інспекції [2, с.232].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Після проведення дослідження щодо генезису розвитку діяльності профспілок у вивчаємий період, можна зробити такі висновки.

По-перше, процес одержавлення профспілок почався з перших років радянської влади, рішеннями ж 1933 р. прийшов до свого логічного завершення. На єдиний в країні профспілковий орган – ВЦРПС – були покладені в монопольному порядку завдання державного управління важливими аспектами праці і трудових відносин.

По-друге, в цей період відбулося поступове зменшення впливу локального регулювання трудових відносин, на прикладі колективних договорів, з подальшою повною заборонаю їх укладання. Держава повністю централізувала, як профспілки, так і локальне регулювання.

По-третє, одержавлення профспілок призвело до значного погіршення трудових прав працівників, наслідки цього явища продовжують діяти і в сучасній Україні. Профспілки так і не змогли стати повністю незалежними від держави та адміністрації органами працівників, незважаючи на сучасне законодавство, яке закріплює їх повну юридичну незалежність від будь-яких державних органів, адміністрації підприємств, установ, організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Н.Г. Советское трудовое право / Николай Григорьевич Александров. – М.: Госюриздат, 1963. – 415 с.
2. Божко В.М. Генеза правового регулювання оплати праці / Божко Володимир Миколайович. – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2010. – 400 с.
3. Гордеев И.А. История становления и развития советского трудового права (1917-1941 гг.) дис. ...канд. истор. наук: 07.00.02 / Гордеев Игорь Анатольевич. – Курск, 2002. – 232 с.
4. Кисилев И.Я. Трудовое право России: историко-правовое исследование / Игорь Яковлевич Кисилев. – М.: Норма, 2001. – 372 с.
5. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций пленумов ЦК в 14 т. (1898-1986) / [Под общей редакцией А.Г. Егорова и К.М. Боголюбова] – Изд. 9. – М.: изд-во политической литературы, 1984 –
6. Т.4: 1926-1929. – 1984. – 575 с.
7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций пленумов ЦК в 14 т. (1898-1986) / [Под общей редакцией А.Г. Егорова и К.М. Боголюбова] – Изд. 9. – М.: изд-во политической литературы, 1984 –
8. Т.5: 1929-1932. – 1984. – 446 с.
9. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921-1929 рр. / Микола Миколайович Олійник. – Х.: Військовий інститут Національної гвардії України, 1998. – 128 с.
10. РЦЗВДНІ. – Ф.17. – Оп.26. – Спр.91. – Арк.40.
11. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства РСФСР – 1930. – №7. – Ст.83.
12. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства РСФСР – 1933. – №40. – Ст.238.
13. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства СССР. – 1933. – №57. – Ст.333.

14. Труд. – 1932. – №6.